

ІСТОРИОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930.22

Валентина Бездрабко
(м. Київ)

ОСНОВНІ ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ТА НОВІТНІ ЛІНІЇ РОЗВИТКУ ДИПЛОМАТИКИ В УКРАЇНІ

У статті висвітлено найважливіші історичні етапи розвитку дипломатyki як спеціальної історичної дисципліни, що займається вивченням історичних правових документів, визначено проблеми й перспективи її розвитку.

Ключові слова: дипломатика, історичні правові документи.

Упродовж 1990 - 2000-х рр. паралельно зі зростанням в українській історичній науці цікавості до історичного джерелознавства підвищується інтерес до спеціальних історичних дисциплін (далі - СІД), покликаних сприяти провадженню історичних досліджень, побудові загальних наукових структурно-логічних схем розвитку особи, суспільства і держави. Підтвердженням цьому слугує зростання кількості наукових публікацій, дисертаційних досліджень, проблемно-тематичних науково-дослідницьких програм провідних академічних і галузевих інституцій. Без перебільшення, справжньою подією для науки став вихід у світ масштабного за обсягом і модерного за змістом навчального посібника "Спеціальні історичні дисципліни" (К., 2008, керівник - І.Н. Войцехівська), який віддзеркалює сучасний загальний стан їх розвитку й перспективу розгортання. Незважаючи на помітні соціальні й когнітивні успіхи еволюції СІД в Україні, констатуємо недостатнє розроблення багатьох історичних і теоретичних питань.

Наша розвідка присвячена одній із найуспішніших нині з класичних СІД - дипломатикі. Попри постійний інтерес дослідників до актів як історичного джерела протягом не одного століття, наука, яка їх вивчає, й донині залишається без "рефлексивних тимчасових констант". Саме тому означення основних історичних віх її розвитку "притягує" допитливість науковців. Це актуалізує увагу дослідників до історії, теорії, методології історичної дисципліни. Утім, узагальнюючі схеми можливі за умов студіювання частковостей.

Питання походження дипломатик¹ в системі СІД є дискусійним. На думку окремих істориків-джерелознавців, дипломатика виникає на межі палеографії, джерелознавства,

¹ Під "дипломатикою" розуміємо науку, що вивчає історичні правові документи з метою з'ясування часу й місця їх походження, автентичності, ступеня вірогідності, форми, змісту, функціонування. Термін "дипломатика" походить від грецького *δίπλωμα* - *письмо, документ* (буквально - *згорнутий удвоє аркуш*), трансформованого в латинській мові - *diplomatica*, що в перекладі означає *дані (інформація), вилучені із дипломів*. Пізніше термін "*diplomatica*" субстанціювався, перетворившись у самостійне поняття - іменник жіночого роду. Латинську форму слово *дипломатика* зберегло в італійській, іспанській, португальській мовах, а в інших -

сфрагістики. Інші схильні розглядати її продуктом синтезу палеографії, кодикології, текстології тощо. Одночасно дипломатику сприймають як окрему галузь історичного джерелознавства чи відгалуження палеографії, сфрагістики. Утім, якщо лоно народження дипломатики визначається неоднозначно, то її статус – галузь історичних знань – визнається категоричніше.

Від моменту виникнення й донині об'єкт досліджень дипломатики змінювався. Початково досліджувалися акти, що створювалися від імені осіб, носіїв світської, церковної влади. У XIX–XX ст. розвивається дипломатика приватних актів. Згідно з цим, у рамках дипломатики виникають спеціальні галузі, що вивчають певні різновиди документів, наприклад, дипломатика папських грамот, дипломатика королівських і імператорських грамот, дипломатика приватних актів тощо. Нині об'єктом дипломатики є акти як специфічне історичне джерело, сфери їх створення та побутування, а предметом – чинники народження, закономірності еволюції, методика та методологія вивчення. Отже, до кола питань дипломатики потрапляє весь комплекс проблем з історії актів, дослідження сукупності зовнішньої, внутрішньої форми і змісту документів.

Практична дипломатика займається аналізом усіх складових процесів створення, розповсюдження й функціонування документів, а саме: технології виготовлення, характеристики матеріальної основи й конструкції, виокремлення складових змісту, способи розповсюдження тощо. Тривалий час практична дипломатика існувала як сукупність методів описування актів, їх атрибуції, датування, аналіз текстів, змісту, щільно послуговуючись при цьому археографічною, палеографічною, текстологічною, джерелознавчою та іншими методиками. Проблеми дослідження актів пов'язані із зовнішньою і внутрішньою критикою джерела. Теоретична дипломатика узагальнила зібраний емпіричний матеріал для встановлення традицій складання актів, виявлення тенденцій розвитку правових документів, їх загальних, специфічних рис залежно від змісту, походження, часу й місцевості написання, напрацювання методології, методики вивчення.

Зародження дипломатики як галузі знань традиційно пов'язують з епохою пізнього середньовіччя, початком нової доби. Тоді остаточно визріває розмежування сфер світського й релігійного, науки й теології. Перші успіхи наукового знання сприяли розкриттю ролі людської діяльності у творенні суспільства, з'ясуванню значення колективних зусиль в історії держави. До того ж, XIV–XVII ст. для Західної Європи стали часом формування національних держав. Набуває популярності вивчення суспільних і державних процесів. Реальне зображення справ світських потребувало достовірного обґрунтування. З-під спуду віків було піднято величезну кількість документів, що зберігалися у монастирських підвалах, феодальних замках, королівських бібліотеках. Інтерес до документів підігрівався ідейною боротьбою в релігійно-церковній сфері. Позиції реформаторів і котрреформаторів потребували документального доведення пропонуваними ними догм. Одними з найбільших власників документів були церковні інституції, особливо монастирі. Тих, хто активно зайнявся вивченням документальної спадщини, називали *ерудитами*. Більшість ушавлених ерудитів – відомі діячі: Д. ван Папелброк, Ж. Мабільйон, Б. Монфокон, М. Буке, Ж. Болланд, Ж. Ардуен, Л. Тілемон, які були далеко не єдиними представниками релігійно-історичної ерудиції [13, с. 374–381].

Ж. Мабільйону належить відома праця "De re diplomatica libri sex" ("Дипломатика в шести книгах", 1681), у якій викладено принципи дослідження оригінальності документів. Багато уваги Ж. Мабільйон приділив формуляру документа, заклавши основи методики датування, установлення оригінальності чи фальшованості документа за особливостями формул, які вживалися в тій чи іншій канцелярії певної доби. На конкретних прикладах він довів необхідність урахувувати відповідність указаних титулів осіб, згаданих у документах, реаліям часу. Для більшої аргументованості запропонованих міркувань Ж. Мабільйон включив до "Дипломатики" велику кількість текстів грамот, а також факсимільних зразків документів середньовіччя. Однією з наукових заслуг Ж. Мабільйона є те, що він визначив загальні й особливі клаузули документів, відстежив послідовність їх поєднання, співвідношення, установив типи формулярів, кожен із яких був пов'язаний із конкретним місцем, часом, автором. На думку авторитетного вітчизняного

термін пережив трансформації різного обсягу: *diplomatique* (фр.), *diplomats* (англ.), *diplomatică* (рум.), *Diplomatik* (нім.). У німецькій мові для означення дипломатики вживаються також терміни *Urkundenlehre* (вивчення грамот), *Urkundenforschung* (дослідження грамот). У слов'янських мовах поширеними стали форми, які відтворюють латинське звучання терміна.

дослідника А. Введенського, ще в працях основоположників дипломатики було розроблено "формулознавство", яке з'ясовувало структуру актів [16, с. 10]. Назва твору Ж. Мабільйона ввійшла до наукового обігу як термін-означення нової галузі знань, що займалася вивченням давніх правових документів.

Колективна й одноосібна діяльність ерудитів викликала якісні зміни в процедурі наукової критики документів, що й призвело, зрештою, до зародження дипломатики, палеографії, сфрагістики, епіграфіки, хронології та ін. галузей знань. Вивчення ними та їхніми послідовниками структури документа відбувається на ґрунті функційно-правового підходу. Досвід студіювання документів минулого сприяв з'ясуванню традиції їх оформлення, установа форм організації тексту, уніфікації змісту документа згідно з його соціальним призначенням.

Отже, корені дипломатики – суто практичні. Первісною формою її існування була експертиза документа в середньовічних установах з метою встановлення його автентичності. Узагальненою теоретичною формою експертизи документа і стала мабільйонівська дипломатика. Дальший розвиток дипломатики відбувався двома шляхами. Розв'язання питань дипломатичного вивчення документа з археографічною (для опублікування) чи з історичною (для історичного дослідження) метою розвивало практичну дипломатику. Теоретичне узагальнення питань практичної дипломатики, синтез знань про документ певного типу, періоду, місця народження, походження тощо наступає пізніше, як виклик на необхідність логічно, концепційно вибудувати систему знань про акти, види правових документів. Одночасно з виокремленням дипломатики в самостійну галузь знань визначаються її методи, взаємовідносини зі спорідненими джерелознавчими науками.

Досить швидко дипломатика набула поширення як університетський навчальний курс історичних (історично-філологічних), юридичних факультетів Західної Європи. Студіювання дипломатики стало обов'язковою складовою діяльності Школи хартій (Франція), Історичної комісії при Баварській академії наук (Німеччина), Королівського товариства наук (Чехія), Міланської, Венеціанської шкіл палеографії (Італія), Австрійського інституту історичних досліджень (Австрія), Школи дипломатики (Іспанія), Школи палеографії та історичної компаративи (Ватикан) тощо. Активні дослідження в дипломатичному аспекті проводилися науковими товариствами (наприклад, Академія написів і медалей, Французька академія) [7, с. 50–57]. Одним із поважних результатів їх діяльності було закріплення практики публікації документів, що привернуло увагу до розроблення окремих методологічних засад їх наукової критики, виявлення джерельної значущості, установа достовірності й т.д. (Н. Зіккель, Ю. Фіккер, Б.-Г. Нібур, Й. Лелевель та ін.).

Історія дипломатики в українських землях бере початок від заснування у Львівському університеті надзвичайної кафедри допоміжних історичних дисциплін, яку очолив відомий науковець, вихованець Геттінгенського університету (Німеччина) Готфрід Уліх [29, с. 37]. Він став першим викладачем дипломатики у Львівському університеті, а також автором першої друкованої праці з дипломатики на українських теренах – "Praellectiones Diplomaticae quas in usum auditorium suorum Godefridus Uhlich" ("Вступ до дипломатики, прочитаний Готфрідом Уліхом") (1785) [11]. Зміст видання чітко вказує на слідування основним ідеям, майже канонізованим положенням студій із дипломатики у виконанні її основоположників (Ж. Мабільйон, Б. Монфокон, Д. ван Папелброк). Робота складається із розділів, присвячених історії документа, характеристиці орфографічних, пунктуаційних режимів укладання актів, правил скорочень, уніфікованих словосполучень; опису формул документа, писарських і символічних знаків, проведенню датування документів, відомостей про сфрагістику та геральдику. Частково питання дипломатики розглядалися в загальному курсі допоміжних історичних дисциплін професора Львівського університету Е. Зенмарка – "Leitfaden der Vorlesungen ueber die historischen Hilfswissenschaften" ("Підручник лекцій із допоміжних історичних дисциплін") (1794) [12]. Надалі, із різними перервами у часі, пов'язаними з історією Львівського університету, дипломатику викладали Й. Маус, К. Ліске, Т. Войцехівський, Л. Фінкель та ін. відомі дослідники історичних джерел [29]. Їх курси засвідчили продовження класичних традицій французької школи дипломатики, збагачених здобутками нового часу. Народжений 1829 р. у стінах іншого університету – Харківського, курс дипломатики К. Пауловича так само був присвячений західноєвропейській дипломатичній історії, емпіричним спостереженням і першим теоретичним умовиводам щодо зовнішніх, внутрішніх особливостей правових актів [8]. Отже, початок дипломатики на українських теренах вказує на активне освоєння здобутків західноєвропейських дипломатичних досліджень.

Першим об'єктом української дипломатики деякі науковці (наприклад, Я. Дашкевич) називають грамоту князя Федора Коріатовича 1390 р., видану для монастиря св. Миколая в

Мукачево, студювання автентичності якої представлено в "Brevis notitia foundationis Theodori Koriatovics" ("Короткому нарисі фундації Федора Коріатовича") І. Базиловича (1799, 1804–1805) [20]. Присвяти дипломатичного змісту фіксуються також і в працях відомих істориків-джерелознавців І. Вагилевича, Д. Зубрицького, М. Костомарова, В. Левицького, Й. Лозинського, І. Могильницького, М. Максимовича й ін., які переслідували здебільшого вузько утилітарні цілі – встановлення автентичності та достовірності конкретних одиниць актового матеріалу. Першою половиною XIX ст. датуються історіографічні дослідження з дипломатики істориків права Г. Даниловича (Харківський університет) і О. Федотова-Чеховського (Київський університет), що вибудовувалися на з'ясуванні особливостей окремих видів публічних, публічно-приватних правових актів [20, с. 117–120].

Пануючий до XX ст. "правовий підхід" у визначенні документа, згідно з якими той тлумачився як письмове свідчення юридичного факту, "складене за певною формою, що змінюється залежно від особи, місця, часу і змісту" [2, с. 13–14], слугував основою для визначення сфери досліджень дипломатики. Такий погляд на документ наслідували класики німецької, італійської, французької, чеської, польської, російської дипломатики (Г. Бреслау, В. Вербен, О. Редліх, Р. Томмен та ін.) [20, с. 117–120]. Вузькість об'єкта дослідження дипломатики спричинила поглиблення її предметної сфери, урізноманітнення методик ведення студій; потужний розвиток відгалужених від неї, похідних галузей знань; активізацію розгляду ділових документів у межах історичного джерелознавства тощо. Західноєвропейська дипломатика збагачується узагальнюючими працями, з ґрунтовними, розлогими теоретичними коментарями, викладом раціональних правил і методів дослідження давніх правових актів, успішно запозиченими польськими та російськими дипломатистами, а від них – представниками вітчизняної науки.

У другій половині XIX ст. модерні ідеї у галузі дипломатики "транспортувалися" у вітчизняну науку переважно завдяки освоєнню досягнень польських і російських колег. Змінюється характер досліджень, що пов'язано з поширенням і вкоріненням здобутків передусім західноєвропейської історичної науки, дипломатики, джерелознавства, інших суміжних галузей знань. Важливим об'єктом вивчення стають середньовічні акти, укладені українською мовою.

Провідним дослідницьким центром із дипломатики в західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. лишився Львівський університет. Привернуті до освоєння теоретичних досягнень у сфері дипломатики Західної, Центральної Європи університетські дослідники успішно екстраполюють їх на український дипломатарій, створюючи цікаві історичні, джерелознавчі праці, ґрунтовані на новітніх засадах наукової критики документа (В. Барвінський, М. Грушевський, А. Петрушевич, І. Свенціцький та ін.). Львівські історики К. Ліске, А. Маленький, В. Абрагам, Ф. Папе, А. Прохачка, К. Малечинський, П. Домбровський активно досліджують польську дипломатику [20, с. 123–124].

Серйозні теоретичні й практичні знахідки в галузі дипломатики цього періоду належать професору Київського університету М. Ясинському, який докладно проаналізував структуру юридичних пам'яток XV–XVI ст. – уставних грамот. Інший професор цього ж університету М. Дашкевич увійшов в історію дипломатики як дослідник великокнязівських, удільних грамот XII–XIII ст. З'ясуванням палеографічних особливостей різночасового актового матеріалу успішно займався Д. Щербаківський [20, с. 125]. Як історичне джерело акти досліджувалися Київською археографічною комісією (1843), Київським центральним архівом давніх актів (1852) [23], з яким пов'язана діяльність І. Каманіна, автора численних студій з історії окремих грамот доби галицьких князів Романа Мстиславича, Льва Даниловича, гетьмана Богдана Хмельницького, а також методики встановлення оригінальності документів [21].

"Географічне освоєння" дипломатикою нових теренів на цей час виявилось у поширенні тематичних досліджень у стінах нововідкритих Новоросійського (1865) і Чернівецького (1875) університетів, науковцям якого належать відомі розвідки з історії діловодства, канцелярій періоду Гетьманату, окремих аспектів методики внутрішньої критики документів (І. Линниченко, М. Слабченко); історії молдавської господарської (від слова "gospodar" = "господар" – титул правителів Молдавії і Валахії у XIV–XIX ст.) канцелярії кінця XIV – першої половини XVIII ст. (Н. Гремада) тощо. Інтерес до українського дипломатичного корпусу проявляли також і зарубіжні дослідники, серед яких росіяни А. Лонгінов (галицько-волинські грамоти XIV ст.), О. Соболевський (грамоти князя Іван Ростиславовича 1134 р), І. Якубовський (українсько-литовські уставні грамоти), О. Петров (закарпатські акти XIII–XIV ст.); поляки К. Ходиницький (акти XV–XVII ст.), С. Мікуцький (давньоруські акти X–XII ст.); румуни Й. Богдан, П. Панаїтеску, Н. Йорга

(українсько-молдавський документ XIV–XVII ст.); чех Й. Мацурек (окремі види публічно-приватних грамот XIV–XV ст.) [20, с. 127] та інші.

На початку XX ст. західноєвропейська дипломатика збагачується працями загальнотеоретичного та методичного характеру, основу яких склали напрацювання Школи Анналів, структурної лінгвістики, баденської школи неокантіанства. У межах французької (А. Бойяр, А. Жьорі) та німецької (Р. Гейберг, Г. Штейнекер) дипломатички визначається новий обсяг поняття "документ", підказаний практикою джерелознавців, дипломатистів, навіяний новітніми тенденціями розвитку гуманітаристики, історичної науки. Було запропоновано до документів зараховувати не тільки правові акти, але й ті, які мають "будь-який стосунок до історії права та духовного життя, ... письменства, країни" (Г. Штейнекер) [20, с. 127]. У зв'язку з цим, мусується думка про необхідні "термінологічні уточнення" дипломатички, що пояснюється прагненням з'ясувати зміст дисципліни, її основні напрями та дослідницькі завдання. Відбувається диференціація об'єкта дослідження в хронологічному плані. Для означення галузей знань, у рамках яких студіюються окремі історичні джерела, видів документів конкретного часового походження пропонується введення нових термінів – "актознавство", "неографія", "кайнографія", "документальне джерелознавство", "актове джерелознавство" тощо [17, с. 22; 6, с. 4; 34, с. 206].

Новітні досягнення західноєвропейської дипломатички вдало залучають до свого теоретичного, науково-методичного арсеналу російські дипломатисти (наприклад, П. Ардашев, М. Лихачов), особливо петербурзька школа істориків-джерелознавців на чолі з її лідером О. Лаппо-Данилевським. У найвідоміших методологічних, джерелознавчих працях науковця – "Методология истории" (СПб., 1910–1913), "Очерк русской дипломатички частных актов" (Птг., 1919) – подано теоретично обґрунтований, логічний виклад практичного застосування до конкретних видів джерел методології джерелознавства, складено образ керування спеціальними дослідженнями на теоретичному й прикладному рівнях, викладено результати студіювань російських, частково українських, українсько-литовських приватних актів [5, 6]. Заснований О. Лаппо-Данилевським семінар дослідження актових джерел сприяв формуванню таких напрямів їх вивчення: архівне описування; наукова критика як джерела інформації, явища культури, вияв ментальності суспільства, сплав колективної й індивідуальної творчості; розроблення спеціальної термінології. Було запропоновано загальну методичку вивчення актів, їх окремих приватних видів. Головним чином увага приділялася встановленню певного "середнього формуляра" акта того чи іншого виду. Питання реальних суспільних відносин, що знайшли місце в акті, середовище його народження залишалися мало дослідженими. Освоєні О. Лаппо-Данилевським у джерелознавстві ідеї неокантіанства, теоретико-пізнавальні методи дослідження історичних джерел були різнобічно проінтерпретовані його однодумцями, учнями, послідовниками (В. Веретенников, А. Пресняков, С. Валк, О. Андреев, І. Гревс і т.д.) та поширені на теренах української науки [14, с. 146; 42].

Із початком XX ст. розповсюдження новітніх ідей дипломатички в українському науковому просторі продовжує здійснюватися двома комунікаційними каналами – через російську та польську науки. Важливим осередком розвитку дипломатички в західноукраїнському регіоні лишився Львівський університет. Завдяки старанням професорсько-викладацького складу університету було засновано Школу молодих спеціалістів історичних допоміжних дисциплін (1923), серед активних діячів якої такі знані історики: Ф. Буяк, О. Гурка, К. Малечинський, Т. Модельський, Я. Птасьнік, І. Свенціцький, В. Семкович, Л. Харевичова та ін. [20, с. 129]. Важливим науковим напрямом функціонування школи була дипломатика. Серед основних її спрямувань натрапляємо на такі: акт як історичне джерело, його наукова критика; зміст акта як вияв середовища народження, призначення, об'єктивних факторів походження, розвитку та побутування документа.

Відомими інституціями, науковці-теоретиків і практики яких виявили в дипломатичці, були також Київський університет, Київський археологічний інститут (1918), Археологічний інститут Півдня України (1920), Центральний історичний архів ім. В. Антоновича (1922), наукові товариства, Археографічна комісія ВУАН (1918–1919) та інші академічні структурні одиниці [35, с. 139–184]. Археографічній комісії ВУАН належать науково-методичне розроблення й спроба реалізації проекту "Українського дипломатарію" – систематизованого зібрання документів актового діловодства, приватно-правових актів і епістолографії. Історіографія дипломатички збагатилася працями В. Базилевича, В. Веретенникова, О. Грушевського, С. Маслова, В. Міяковського, В. Модзалевського, В. Розова, В. Романовського, В. Шугаєвського та ін. [20, с. 117]. Різноманітного формату студії присвячувалися історичним (історія окремих видів документа), загальним теоретичним, методичним питанням (теоретико-методологічні засади критики

історичного джерела; класифікація актів). Проте, зазвичай, розгляд питань дипломатики мав супутній, а не спеціально призначений характер. При вивченні окремих різновидів актів велика увага приділялася формуляру, оскільки в змінах формуляра дослідники вбачали відображення змін історичних умов. Однак було звернуто увагу на те, що формуляр актів інколи зберігав свою архаїчність, трафаретність, хоча вже містив у собі новий соціальний і політичний зміст. Тому при побудові загальних історичних висновків про акти намагалися враховувати й цю особливість.

Після відчутного згасання популярності дипломатики в 1960-х р. настає її підйом. Передовсім варто зважити на трансформації змісту історичної університетської освіти, процес диференціації спеціальних історичних дисциплін, що виявилось у формуванні цілого комплексу нових галузей знань, які конкретизували традиційні об'єкти дослідження історичного джерелознавства, дипломатики, палеографії, сфрагістики тощо. Оберненим, синхронним процесом до диференціації наукових знань є їх інтеграція, зміцнення міждисциплінарних зв'язків, запозичення методичного арсеналу провадження досліджень, чіткіше визначення об'єктно-предметної сфери студіювання дипломатики і, заодно, урізноманітнення підходів до пізнання історичного джерела. Це визначало становлення дипломатики як спеціальної галузі історичної науки. Отже, процес диференціації спеціальних історичних дисциплін не викликав збіднення об'єкта дослідження, а, навпаки, завдяки зміні їх предмета сприяв збагаченню проблематики, історико-культурного змісту [20, с. 113].

Важливим чинником поживлення розвитку дипломатики є становлення документознавства, зокрема історичного. Цим пояснюється інтерес авторитетних істориків, фахівців у сфері історичного джерелознавства, дипломатики до документознавства (наприклад, Я. Дашкевич, А. Введенський, С. Каштанов, І. Крип'якевич). Перегляд змісту, обсягу, меж, значення поняття "документ", "історичний документ", "джерело", "історичне джерело" спричинив серйозні пошуки і цікаві знахідки на теоретичному, науково-методичному рівні.

Статус традиційно потужних центрів дипломатики в Україні зберегли львівські інституції, зокрема Львівський державний університет ім. І.Я. Франка (нині – Львівський національний університет ім. І.Я. Франка), Центральний державний історичний архів УРСР у м. Львові (нині – Центральний державний історичний архів України у м. Львові). 1959 р. в університеті було відкрито Кабінет допоміжних історичних дисциплін, який став осердям навчально-практичної ділянки у сфері дипломатики, а постійно діючий з 1961 р. семінар архіву – місцем апробації цікавих теоретичних і методичних знахідок. Серед активних учасників семінару – М. Вавричин, Н. Врадій, В. Гавриленко, Я. Дашкевич, У. Єдлінська, Я. Ісаєвич, Я. Кісь, І. Крип'якевич, О. Купчинський, О. Мацюк та ін. Їм належать відомі загальнотеоретичні праці, присвячені визначенню об'єкта, предмета, основних завдань і напрямів дипломатики, історіографічному аналізу її розвитку в західноєвропейській, східноєвропейській науці, зокрема російській, польській, румунській тощо; студії, замкнуті на конкретних питаннях, – проблемі співвідношення форми і змісту, основних зовнішніх і внутрішніх ознаках середньовічного документа, еволюції класичного формуляра та його складових, умови появи, установавання автентичності (оригінальності), датування документів, їх функційне навантаження тощо [4, 19, 20, 22, 24, 29–33, 36–38]. Об'єкт дослідження датується переважно епохою середньовіччя. Зовнішня критика документів традиційно зосереджується на структурі документа, його матеріальній основі і конструкції. Внутрішня критика документа акцентує увагу на лінгвістичних аспектах його пізнання, зокрема нормативності мови, стилю, діалектних рисах, фонетиці, морфології, словниковому складі актів і документів, а також орфоєпії, синтаксису, пунктуаційній сітці тощо.

Значна частина розвідок, здійснених архівними працівниками, іншими учасниками постійно діючого семінару з архівознавства та допоміжних історичних дисциплін архіву, була опублікована на сторінках фахової періодики, наприклад "Архіви України" (1947), "Український історичний журнал" (1957), міжвідомчих наукових збірках, зокрема "Історичні джерела та їх використання" (1965). Особливістю студій із дипломатики другої половини ХХ ст. є те, що об'єктом вивчення для них став, насамперед, "український документальний матеріал". Більшість досліджень стосувалися міжнародних давньоруських документів Х ст., грамот Галицько-Волинської держави, публічних українсько-молдавських і публічно-приватних, приватних закарпатських грамот XIV–XV ст., документів епохи Богдана Хмельницького. Ідея видання атласу (альбому) зразків актів XI–XVIII ст. знайшла втілення в цікавому науково-видавничому проєкті Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові – "Каталозі пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові. 1233–1799" (К., 1972) [3]. Заходом, спрямованим на популяризацію дипломатики, стало відкриття архівного Науково-методичного кабінету допоміжних історичних дисциплін (1974–1984), із-поміж зал якого – одна

спеціально призначена для унаочнення змісту дипломатики, її об'єктів, методики дослідження [18, с. 36].

Важливим кроком до створення університетського курсу з дипломатики став вихід у 1963 р. навчального посібника "Допоміжні історичні дисципліни", підготовленого професурою Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка (нині – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка) А. Введенським, В. Стрельським, В. Дядиченком, що через недостатню джерельну аргументованість зроблених висновків, відірваність від "українського матеріалу" знайшов неоднозначну оцінку серед колег [17]. Інший навчальний посібник А. Введенського "Лекции по документальному источниковедению истории СССР" (К., 1963) так само наразився на серйозну критику фахівців, зумовлену підвищеною дискусійністю пропонованих висновків, зокрема періодизації дипломатики [16]. Позитивним моментом у змісті цих двох навчальних видань є спроба визначити зміст дипломатики як навчальної дисципліни, місце з-поміж інших спеціальних історичних дисциплін, значення для джерелознавства, історії.

Таким чином, 1960–1970-і рр. відзначилися посиленням інтересу у вітчизняних наукових колах до дипломатики, які стверджують історичні, історіографічні факти її побутування. Утім, варто визнати, що досягнення вітчизняної дипломатики були скромнішими, ніж російської, в активі якої натрапляємо на фундаментальні, класичні праці С. Валка, Л. Черепніна, М. Тихомирова, О. Зиміна, С. Каштанова та інших відомих учених [1, 9, 10, 15, 26–28, 42–45].

У 1980–1990-і рр. серед українських дослідників, які активно займалися дипломатикою, особливо варто поцінувати Я. Дашкевича, Я. Ісаєвича, М. Ковальського, О. Купчинського, О. Мацюка, Ю. Мицика та ін. Їм належить розроблення історіографічних, історичних, загальних теоретичних питань дипломатики, а також конкретні студії, присвячені виявленню різних видів, типів і жанрів писемних пам'яток, їх усебічному науковому аналізу, зокрема, з'ясуванню дипломатичної структури та провенієнції, будови формулярів і клаузул, зв'язку між змістом, формою і походженням; класифікації актів, методиці реконструкції архівів, текстів документів [30–33, 36–40]. Дипломатика ввійшла у плани науково-дослідної роботи відповідних структурних підрозділів академічних інституцій (наприклад, Інституту історії України НАН України, Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і т.д.), залишившись у реєстрі основних дослідницьких напрямів діяльності центральних державних історичних архівів (м.м. Київ, Львів), інших архівних установ, наукових товариств (наприклад, Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка), продовжуючи займати провідне місце на шпальтах спеціалізованої періодики.

Наразі актуальними для дипломатики залишаються розроблення теорії, зокрема термінології, створення відповідного лексикографічного продукту, удосконалення й збагачення методики дослідження актів, нові рівні освоєння об'єктно-предметної сфери; класифікація актів; студіювання документознавчих, текстологічних, джерелознавчих, палеографічних, сфрагістичних, археографічних та інших аспектів галузі; вивчення еволюції документа як явища культури й суспільства, породження певної епохи, суспільно-політичних обставин, соціально-економічних умов; написання університетського навчального курсу; розроблення на державному рівні програми видання українського дипломатарію. Безперечно, народження теоретико-фундаментальних праць із дипломатики можливе лише на ґрунті солідного практичного досвіду. Тому питання науково-технологічного, науково-методичного, теоретико-прикладного характеру мають пріоритетне значення.

Безперечно, дипломатика як галузь наукових знань про історичні правові документи, є важливим напрямом розвитку науки про документ. Наразі вітчизняна практична дипломатика потребує продукування теоретичних узагальнень, які без історичної ретроспекції неможливі. Посилення останнім часом уваги до дипломатики у вітчизняній науці лише зміцнює її становище. Цю розвідку також просимо поцінувати як залучення до поширення студій із дипломатики, свідчення необхідності докладнішого її вивчення.

Список використаних джерел та літератури

1. *Акты феодального землевладения и хозяйства: В 3-х ч. / Под ред. А.А. Зимина. – М.: Изд-во АН СССР. 1956. – Ч. 2. – 663 с.*
2. *Жижиленко А.А. Подлог документов: историко-догматическое исследование / А.А. Жижиленко. – СПб.: Невская типография, 1900. – 746 с.*
3. *Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у м. Львові. 1233–1799. – К., 1972. – 675 с.*

4. Крип'якевич І. Універсали Богдана Хмельницького 1648–1657 / І. Крип'якевич, І. Бутич (упоряд.); В. Смолій та ін. (ред. кол.) НАН України. – К.: Альтернатива, 1998. – 383 с.
5. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории / А.С. Лаппо-Данилевский. – СПб., 1910–1913. – Вып. 1–2.
6. Лаппо-Данилевский А.С. Очерк русской дипломатики частных актов: Лекции, читанные слушателям "Архивных курсов" при Петроградском археологическом институте в 1918 году / А.С. Лаппо-Данилевский. – Птг., 1919. – 189 с.
7. Лихачев Н.П. Дипломатика (из лекций читанных в Санкт-Петербургском археологическом институте) / Н.П. Лихачев. – СПб.: Тип. А. П. Лопухина, 1901. – 222 с.
8. Паулович К. Конспект или краткое обозрение дипломатики вообще, составленный при Харьковском ун-те проф. Константином Пауловичем / К. Паулович. – Х.: Унив. типогр., 1829. – 93 с.
9. Черепнин Л.В. Акты феодального землевладения и хозяйства / Л.В. Черепнин. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 443 с.
10. Черепнин Л.В. Духовные и договорные грамоты великих и удельных князей XIV–XVI вв. / Л.В. Черепнин. – М., Л.: Наука ЛО, 1950. – 336 с.
11. Praelectiones Diplomaticae quas in usum auditorium suorum Godefridus Uhlich. – Lwow, 1785. – 76 s.
12. Zehnmark E. Leitfaden der Vorlesungen ueber die historischen Hilfswissenschaften / E. Zehnmark. – Lwow, 1794. – 112 s.
13. Алпатов М.А. Русская историческая мысль и Западная Европа XII–XVII вв. / М.А. Алпатов. – Москва: Изд-во "Наука", 1973. – 476 с.
14. Богдашина О.М. Джерелознавство історії України: теорія, методика, історія: навч.-метод. посіб. 2-е вид. доп та перероблене / О.М. Богдашина. – Х.: Вид-во "Арбут Лаам", 2005. – 192 с.
15. Валк С.Н. Избранные труды по историографии и источниковедению: Научн. наследие / С.Н. Валк / РАН. Отд. истории. Археограф. комиссия. Ин-т рос. истории. – СПб.: Наука, 2000. – 664 с.
16. Введенский А.А. Лекции по документальному источниковедению истории СССР (Дипломатика) / А.А. Введенский. – К.: Изд-во КУ, 1963. – 219 с.
17. Введенський А.О. Допоміжні історичні дисципліни: навч. посіб. / А.О. Введенський, В.О. Дядиченко, В.І. Стрельський. – К.: Рад. школа, 1963. – 208 с.
18. Врадій Н.Ф. Науково-методичний кабінет із спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові / Н.Ф. Врадій // Арх. України. – 1986. – № 6. – С. 36–37.
19. Дашкевич Я.Р. Дослідження автентичності документа в судовій практиці другої половини XVII ст. (нарис з української дипломатики) / Я.Р. Дашкевич // Архіви України. – 1968. – № 4. – С. 20–27.
20. Дашкевич Я.Р. Стан і завдання української дипломатики / Я.Р. Дашкевич // Третя республік. наук. конф. з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. Друга секція. Спеціальні сторичні дисципліни. – К., 1968. – С. 113–137.
21. Домарацька К. Каманін Іван Михайлович / К. Домарацька // Українські архівісти: Біобібліографічний довідник / Упоряд.: О.М. Коваль, І.Б. Матяш, В.С. Шандра: У 3-х вип. – Вип. 1 (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 157–159.
22. Єдлінська У.Я. Питання історичного синтаксису української мови. На матеріалі листів Богдана Хмельницького / У.Я. Єдлінська. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 107 с.
23. Журба О.І. Київська археографічна комісія 1843–1921: нарис історії і діяльності / О.І. Журба. – К.: Наук. думка, 1993. – 184 с.
24. Захарчишин П.І. Палеографічні особливості львівського письма XVI–XVII ст. / П.І. Захарчишина // Історичні джерела та їх використання. Вип. 1. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 189–194.
25. Зимин А.А. Методика издания древнерусских актов / А.А. Зимин. – М., 1959. – 64 с.
26. Каиштанов С.М. Актовая археография / С.М. Каиштанов / РАН. Ин-т рос. ист. – М.: Наука, 1998. – 319 с.
27. Каиштанов С.М. Очерки русской дипломатики / С.М. Каиштанов. – М.: Наука, 1970. – 502 с.
28. Каиштанов С.М. Русская дипломатика: учеб. пособие для вузов по спец. "История" / С.М. Каиштанов. – М.: Высш. шк., 1988. – 231 с.
29. Кісь Я.П. До історії розвитку допоміжних історичних дисциплін у Львівському університеті / Я.П. Кісь // Архіви України. – 1963. – № 4. – С. 37–40.

30. Купчинський О.А. До питання про характеристику формуляра рукописних документів Середньовіччя/О.А. Купчинський // *Архіви України*. – 1974. – № 6. – С. 12–22.
31. Купчинський О.А. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти/ О.А. Купчинський / *Наук. тов-во ім. Шевченка*. – Львів, 2004. – 1282 с.
32. Купчинський О.А. Втрачені пергаментні грамоти міст і сіл Галичини XIV – першої половини XIX ст. / О.А. Купчинський // *Бібліотекознавство та бібліографія: збірн. наук. праць*. – К., 1982. – С. 72–95.
33. Купчинський О.А. Земські та гродські судово-адміністративні документальні фонди Львова/ О.А. Купчинський / *НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського*. – К., 1998. – 98 с.
34. Литвак Б. Г. Очерки источниковедения массовой документации XIX – начала XX в. / Б.Г. Литвак. – М.: Изд-во "Наука", 1979.
35. Матяш І.Б. Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / І.Б. Матяш. – К., 2000. – 591 с.
36. Мацюк О. Історія українського паперу/О. Мацюк / *НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства. ЦДІАЛ України та ін.* – К., 1994. – 186 с.
37. Мацюк О. Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.) / О. Мацюк. – К.: *Наук. думка*, 1974. – 295 с.
38. Мацюк О. Філіграні архівних документів України XVIII–XX ст. / О. Мацюк / *АН України. Археограф. комісія. Ін-т укр. археографії та ін.* – К.: *Наук. думка*, 1992. – 347 с.
39. Мицик Ю.А. З матеріалів до "Українського дипломатарію XVI–XVIII ст." / Ю.А. Мицик // *Наук. записки Нац. ун-ту "Києво-Могилянська академія". Історія*. – 1998. – Т. 3. – С. 33–43.
40. Мицик Ю.А. Про видання "Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини" / Ю.А. Мицик // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики*. – 2000. – Т. 5. – С. 26–31.
41. Павловська Н.П. В.І.Веретенников як архівознавець та архівіст: автореферат дис. ... к. і. н.: 07.00.06 / Н.П. Павловська / *Держ. комітет архівів України. Укр. наук-дослідн. ін-т архівної справи та документознавства*. – К., 2003. – 19 с.
42. Тихомиров М.Н. Источниковедение истории СССР с древнейших времён до конца XVIII в. Курс источниковедения истории СРСР: учебн. В 2-х т. / М.Н. Тихомиров. – М.: *Соцэкиз*, 1940. – Т. 1. – 256 с.
43. Тихомиров М.Н., *Русская палеография: 2-е изд.* / М.Н. Тихомиров, А.В. Муравьёв. – М.: *Выш. шк.*, 1982. – 200 с.
44. Черепнин Л.В. Русские феодальные архивы XIV–XV века. В 2-х ч. – Ч. 1. / Л.В. Черепнин. – М., Л.: *Изд. 2-я тип. Изд-ва АН СССР*, 1948. – 472 с.
45. Черепнин Л.В. *Русская палеография: учеб.* / Л.В. Черепнин. – М.: *Политиздат*, 1956. – 616 с.

SUMMARY

The article generalizes basic historical, theoretic aspects of diplomatics as a specialized historic discipline, as well as problems and perspectives of its development.

Key words: diplomatics, historical legal documents.

АННОТАЦІЯ

В статті отражені важливі історичні етапи розвитку дипломатії як спеціальної історичної дисципліни, котра займається вивченням історичних правових документів, определени проблеми і перспективи її розвитку.

Ключевые слова: дипломатика, исторические правовые документы.